

อำนาจและทรัพยากรทางการเมือง : แรงจูงใจในการต่อสู้ เพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองสมัยอยุธยา พ.ศ.๑๘๙๓-๒๓๑๐

Political Power and Political Resources : The Motivation of Usurpation for Political Power During the Ayutthaya Period, 1350-1767

ธานี สุขเกษม / Thanee Sukkasem

รองศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์

Associate Professor Dr. Responsible to Master of Political Science Curriculum

Phetchabun Rajabhat University

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญ เพื่อศึกษาคุณลักษณะของอำนาจ ทรัพยากรทางการเมือง การใช้ การได้มา และการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรทางการเมือง อันเป็นแรงจูงใจในการต่อสู้ เพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในสมัยอยุธยา วิธีการศึกษาใช้การศึกษาตามแนวทางวิธีการทางประวัติศาสตร์ โดยใช้ข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ เช่น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เอกสารตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า การได้มาซึ่งอำนาจทางการเมืองได้มาจากทรัพยากรทางการเมือง ได้แก่ ความเป็นขุนนางชั้นสูง ความเป็นเชื้อพระวงศ์ กำลังไพร่พล และความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาจรวมถึงอำนาจ วาสนา บุญญาและบารมีอีกด้วย

คำสำคัญ : อำนาจและทรัพยากรทางการเมือง การแย่งชิงอำนาจทางการเมือง สมัยอยุธยา

Abstract

The main purpose of this article was to study the nature of power and political resources, its utilization, acquiring and transformation of political resources during the Ayutthaya period. Thus, the political resources was generally accepted that is the motivation of usurpation for power. This article found out that the acquiring of political resources came from nobility, the high atheling, the large group of army and the wealthy. In addition, including power, luck of timeliness, merit and charisma too.

Keywords : Power and political resources, usurpation, the Ayutthaya period.

บทนำ

ระยะเวลาในการเป็นราชธานีของกรุงศรีอยุธยา นับว่ามีเวลายาวนานถึง ๔๑๗ ปี (พ.ศ.๑๘๙๓-๒๓๑๐) ภายใต้การครองอำนาจของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น ๓๓ พระองค์ จาก ๕ ราชวงศ์ ได้แก่ ราชวงศ์อู่ทอง ราชวงศ์สุพรรณภูมิ ราชวงศ์สุโขทัย ราชวงศ์ปราสาททอง และราชวงศ์บ้านพลูหลวง (ศิริพร สุเมธรัตน์, ๒๕๕๓, หน้า ๙๕) ซึ่งปกครองโดยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ได้รับอิทธิพลจากขอมโบราณผ่านธรรมเนียมของลัทธิเทวราชามาใช้ ซึ่งขอมได้รับคติตามแบบของอินเดียมาอีกทอดหนึ่ง โดยถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพ (Wyatt, 2003, pages 106-107) ทั้งนี้ตลอดระยะเวลา ๔๑๗ ปี ได้เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง เพื่อขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ รวม ๑๕ ครั้ง (ณรงค์ พ่วงพิศ, ๒๕๒๒, หน้า ๑) ในบรรดากษัตริย์สมัยอยุธยา จำนวน ๓๓ พระองค์นี้ ได้อำนาจโดยการช่วงชิงราชบัลลังก์ ๑๖ พระองค์ โดยใน ๑๖ พระองค์ เป็นการช่วงชิงอำนาจโดยไม่เสียเลือดเนื้อ ๓ พระองค์ และเสียเลือดเนื้อ ๑๓ พระองค์ (ณรงค์ สินสวัสดิ์, ๒๕๓๙, หน้า ๗๓)

จึงมีคำถามว่า เพราะเหตุใดหรือทำไม จึงมีการต่อสู้เพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองสมัยอยุธยาถึง ๑๖ ครั้ง และอะไรเป็นแรงจูงใจให้ชนชั้นนำทั้งหลาย เช่น กษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ และขุนนางเหล่านี้ มีการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกัน ดังนั้นบทความนี้จะทดลองนำเสนอว่า แรงจูงใจในการต่อสู้เพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองสมัยอยุธยานั้น ได้แก่ อำนาจทางการเมืองและทรัพยากรทางการเมือง

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ประการแรก เพื่อศึกษาเรื่องอำนาจและทรัพยากรทางการเมือง อันเป็นแรงจูงใจในการต่อสู้เพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในสมัยอยุธยา และประการที่สอง เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ ของอำนาจและทรัพยากรทางการเมืองในสมัยอยุธยา ซึ่งใช้วิธีการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ (historical approach) โดยการศึกษาจากเอกสาร (documentary study) เป็นหลัก

แนวคิดเรื่อง อำนาจ อำนาจทางการเมืองและทรัพยากรทางการเมือง

กล่าวได้ว่า การศึกษาเรื่องอำนาจมีมานานแล้ว แต่ก็ยังหาคำนิยามที่ชัดเจนอันเป็นที่ยอมรับของทุกคนได้ (Wagner, 1969, page 3) ซึ่งปัญหานี้ยังคงมีอยู่จวบจนปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำถามหลัก ๆ ในเรื่องนี้ ก็คือ อำนาจมีลักษณะอย่างไร ใครบ้างที่มีอำนาจ การใช้อำนาจมีวิธี และแต่ละวิธีส่งผลแตกต่างกันอย่างไร โดยเฉพาะผลที่มีต่อนโยบายทางการเมืองและความมีเสถียรภาพทางการเมือง (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, ๒๕๓๑, หน้า ๙๙)

อย่างไรก็ดี การแก้ปัญหาความไม่ชัดเจนเกี่ยวกับความหมายของอำนาจดังกล่าวข้างต้น อาจทำได้แต่เพียงสืบสวนหาความหมายจากรูปศัพท์ ก็อาจจะช่วยให้เข้าใจได้บ้าง นั่นคือ คำว่า “อำนาจ” มีรากศัพท์ มาจากภาษาละตินว่า “โปเตเร” (potere) ซึ่งหมายถึง สมรรถภาพ ส่วนภาษาไทยเป็นคำที่หมายถึง อำนาจหรือพลังที่มาจากภาษาบาลีคือ พละ หมายถึง การควบคุม (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, ๒๕๒๘, หน้า ๔๖๐)

๑.ความหมายของอำนาจ

นักรัฐศาสตร์คนสำคัญหลายท่านได้พยายามที่จะให้ความหมายของคำว่า อำนาจ (power) ดังตัวอย่างเช่น โรเบิร์ต เอ ดาห์ล (Robert A. Dahl) ที่นิยามว่า อำนาจเป็นความสามารถที่บุคคลหนึ่ง ทำให้บุคคลหนึ่งทำตามที่ต้องการได้ ซึ่งตามปกติบุคคลนั้นจะไม่ทำ เช่น ก. ให้ ข. ทำตามที่ ก. ต้องการ ซึ่งปกติแล้ว ข. จะไม่ทำสิ่งนั้น แต่ที่ข. ทำให้นั้น เป็นเพราะอิทธิพลของ ก. ซึ่งนั่นหมายความว่า ก. มีและใช้อำนาจให้มีอิทธิพลเหนือ ข. (Dahl, 1969,

page 80) จะเห็นได้ว่า อำนาจเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (power as a relation among people) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่สะท้อนให้เห็นว่าผู้มีอำนาจเป็นผู้ที่สามารถควบคุมพฤติกรรมของผู้อื่นได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม (ยีน ชาร์ป, ๒๕๒๙, หน้า ๘๐)

แดเนียล เบลล์ (Daniel F. Bell) สรุปว่า อำนาจ คือ ความสามารถในการออกคำสั่ง (command) โดยคำสั่งนี้จะมีกำลัง (force)หนุนหลังอยู่ (back up) (Bell, 1973, page 453)

เดนิส รอน (Denis H. Wrong) ให้ความหมายของอำนาจไว้ว่า เป็นสมรรถภาพของบุคคล ซึ่งมีผลต่อความตั้งใจและความเห็นของผู้อื่น (Wrong, 1979, page 2)

เอ็ดการ์ ไชน์ (Edgar Schein) กล่าวว่า อำนาจ หมายถึง ความสามารถของบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ที่ทำให้คนอื่นหรือกลุ่มอื่น เปลี่ยนแปลงแนวทางปฏิบัติหรือวิถีชีวิตได้ (Schein, 1965, pages 13-14)

เบอร์ทรันด์ รัสเซล (Bertrand Russell) ให้ความหมายของอำนาจว่า เป็นผลของความตั้งใจที่จะกระทำ (Russell, 1992, page 35) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า อำนาจเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งที่คนมีได้ และสามารถใช้เพื่อให้เกิดผลตามที่ตนตั้งใจ นั่นหมายความว่าคนเพียงคนเดียวก็สามารถจะมีอำนาจได้

จากการสำรวจความหมายของอำนาจดังกล่าวข้างต้น อาจสรุปได้ว่า อำนาจมีลักษณะสำคัญดังนี้ คือ ๑) อำนาจเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม ๒) อำนาจไม่ใช่เหตุการณ์ (event) แต่เป็นศักยภาพ (potentials) หรือสมรรถภาพ (capacities) ซึ่งบุคคลสามารถครอบครองหรือเป็นเจ้าของได้และสามารถที่จะทำให้ศักยภาพนั้นเกิดอำนาจตามที่ต้องการได้ ๓) อำนาจต้องมีลักษณะของการบีบบังคับ ให้อีกฝ่ายหนึ่งเกิดความรู้สึกว่ามีการบังคับจนจำต้องทำตาม ลักษณะของการบังคับนี้มีหลายลักษณะด้วยกัน เช่น ยอมทำตามแต่โดยดี (สมัครใจ) หรือยอมเพราะถูกขู่ (ข่มขู่) หรือยอมเพราะถูกใช้กำลังบังคับ เป็นต้น ๔) บุคคลอาจมีอำนาจแตกต่างกัน กล่าวคือ บุคคลหนึ่งอาจมีอำนาจแตกต่างจากอีกบุคคลหนึ่งได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่าง ๆ ดังที่ โรเบิร์ต เอ. ดาห์ล (Robert A. Dahl) เสนอไว้ดังนี้ ๑) ความสามารถในการมีทรัพยากรทางการเมืองมากชนิด ๒) ความสามารถในการใช้ทรัพยากรทางการเมืองอย่างมีความชำนาญ (ทักษะ) และประสิทธิภาพและ ๓) มีเป้าหมายในอันที่จะใช้ทรัพยากร (Dahl, 1989, pages 111-117)

กล่าวโดยสรุป อำนาจมีลักษณะที่สำคัญ คือ อำนาจเป็นสิ่งที่มิอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคมและเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน และมีการพึ่งพากัน การใช้อำนาจทุกครั้งจะทำให้เกิดแรงต้านทานอยู่เสมอ การสถาปนาอำนาจจึงเป็นเรื่องของความสามารถที่เป็นไปได้ในการทำให้บรรลุผลตามเป้าหมาย โดยอาศัยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่จริง และที่เป็นจินตนาการอย่างมีประสิทธิภาพ

๒. อำนาจทางการเมือง

ถ้าหากจะให้นิยามของการเมืองว่าเป็นเรื่องของใช้และรักษาไว้ซึ่งอำนาจ (Schwarzmantel, 1987, page 1) แล้ว ก็น่าจะสรุปได้ว่า อำนาจ คือ หัวใจของการเมือง การศึกษาอำนาจในสังคมจึงเป็นการศึกษาอำนาจทางการเมือง เพราะอำนาจดำรงอยู่จริงในความสัมพันธ์ทางการเมืองของสังคมทุกแบบ (ยีน ชาร์ป, ๒๕๒๙, หน้า ๘) อำนาจจะปรากฏอยู่ในกระบวนการทางการเมืองของสังคมทุกสังคม (สุรวุฒิ ปัดไธสง, ๒๕๓๖, หน้า ๘-๙) ซึ่งสังคมทุกสังคมเป็นสังคมการเมือง เพราะคนเป็นสัตว์การเมือง ซึ่งการเมืองนี้เป็นปัจจัยให้มนุษย์ปลอดภัย (มีความมั่นคง) ความปลอดภัยนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มนุษย์มารวมกันเป็นสังคมการเมืองนั่นเอง อย่างไรก็ตามการเข้าสู่อำนาจทางการเมือง

จึงมีความเกี่ยวข้องกับความชอบธรรมทางการเมือง (political legitimacy) ด้วย ความชอบธรรมทางการเมืองในทางรัฐศาสตร์นั้น หมายถึง การยอมรับโดยคนทั่วไปว่าสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมายนั้น นอกจากจะถูกต้องแล้ว ยังต้องมีเหตุผลเป็นที่ยอมรับได้ มีความเหมาะสมกับกาลเทศะ (ลิขิต ธีรเวคิน, ๒๕๔๙) ดังนั้นจึงสรุปความหมายของอำนาจทางการเมืองได้ว่า อำนาจทางการเมือง คือ ความสามารถที่กำหนดและบังคับใช้สิทธิและหน้าที่ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องและชอบธรรม และเมื่อมีการบังคับใช้ตามหลักเกณฑ์ดังกล่าวแล้ว ผู้ที่ถูกบังคับจะต้องปฏิบัติตามด้วย

๓. ทรัพยากรทางการเมืองกับอำนาจทางการเมือง

บุคคลหนึ่งบุคคลใดจะมีอำนาจทางการเมืองมากน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับทรัพยากรทางการเมือง ถ้ามีทรัพยากรทางการเมืองมากก็อาจมีอำนาจทางการเมืองมาก (สุจิต บุญบงการ, ๒๕๑๙, หน้า ๘๖) บุคคลแต่ละบุคคลในสังคมใด ๆ หรือต่างสังคม อาจจะมีทรัพยากรทางการเมืองแตกต่างกันได้ เพราะโอกาสในอันที่จะได้มานั้นแตกต่างกัน กล่าวคือ ทรัพยากรบางประเภท คนหนึ่งมีโอกาสแต่อีกคนหนึ่งไม่มี เช่น บางคนซื้อสายของชนชั้นสูง หรือมีสถานภาพทางสังคมสูงมาพร้อมกำเนิด แต่บางคนเป็นลูกคนจนในชนบท สถานภาพสูงอันเป็นตำแหน่งทางสังคม ซึ่งเป็นทรัพยากรทางการเมือง ย่อมไม่มีและการได้มาซึ่งทรัพยากรทางการเมืองอีกประการหนึ่งคือ ความสามารถในการอันที่จะแสวงหาหรือการได้มา ซึ่งความสามารถนี้บุคคลแต่ละคนก็มีแตกต่างกัน

ความแตกต่างของการครอบครองทรัพยากรทางการเมืองดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นว่ามีบางคนที่ครอบครองทรัพยากรทางอำนาจมากกว่าอีกบางคน ซึ่งคนที่มียากคือ ผู้ที่มีอำนาจมาก การที่บุคคลใดจะมีอำนาจมากเพียงใดนั้น นอกจากจะมีทรัพยากรทางการเมืองมากแล้วยังจะต้องมีความสามารถ มีทักษะ มีความฉลาด และมีความประสงค์หรือความตั้งใจใช้ทรัพยากรเพื่อประโยชน์ทางการเมืองมากน้อยเพียงใด (สุจิต บุญบงการ, ๒๕๑๙, หน้า ๘๗)

ทรัพยากรทางการเมืองเป็นแหล่งหรือที่มาของอำนาจทางการเมือง ทรัพยากรทางการเมืองสามารถเปลี่ยนมาเป็นอำนาจทางการเมืองได้ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ๒๕๓๒, หน้า ๔๕) ทรัพยากรทางการเมือง หมายถึง สิ่งใด ๆ ที่ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลอาจนำมาใช้เพื่อให้เกิดอำนาจทางการเมืองขึ้น ซึ่งมีอยู่หลายลักษณะด้วยกัน โรเบิร์ต เอ. ดาห์ล (Robert A. Dahl) ได้กล่าวถึง ทรัพยากรทางการเมืองว่ามีอยู่ เช่น ความมั่งคั่ง (wealth) รายได้ (income) ความรู้ (knowledge) ความมีชื่อเสียง (popularity) ความสามารถในการควบคุมการสื่อสาร (control over communication) ความสามารถในการควบคุมกำลังตำรวจและทหาร (command over police and military force) (Dahl, 1983, page 75)

วาร์เรน อิลช์แมน และนอร์แมน โทมัส อัฟฮอฟฟ์ (Warren Illchman and Norman Thomas Uphoff) กล่าวว่า ทรัพยากรทางการเมือง ได้แก่ สินค้า และบริการทางเศรษฐกิจ การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร กำลัง ความชอบธรรม (legitimacy) อำนาจหน้าที่ (authority) และการยินยอม (compliance) (Illchman and Uphoff, 1974, page 58-89)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ เสนอว่าทรัพยากรทางการเมือง ได้แก่ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ๒๕๓๒, หน้า ๓๗-๔๐)

๑) โครงสร้างของสังคมที่สังกัดอยู่ โครงสร้างของสังคมจะกำหนดแหล่งที่อยู่ของชน เมื่อคนอยู่ในตำแหน่งที่สูงมากจะเป็นที่มาของการมีอำนาจได้

๒) บุคลิกภาพเป็นทรัพยากรทางอำนาจอันเกิดจากการมีรูปร่างหน้าตา นิสัยใจคอ สติปัญญา เชาวนไหวพริบ ความรู้ความสามารถ ความชำนาญ และประสบการณ์

๓) ประวัติความเป็นมาทำให้เกิดความสำคัญหลายอย่าง เช่น เกิดความรู้ ประสบการณ์ ความชำนาญ ความภูมิใจ

๔) ความเป็นเจ้าของ คือ เป็นเจ้าของทรัพย์สิน ข้อมูล ข่าวสาร ความรู้

๕) ความสัมพันธ์กับคนอื่น อันเป็นความสัมพันธ์ในการสร้างพันธมิตร และความเป็นพรรคพวก

สำหรับชัยอนันต์ สมุทวณิช (๒๕๕๕) เสนอว่า ทรัพยากรทางการเมืองของแต่ละคนมีไม่เท่ากัน ซึ่งทรัพยากรทางการเมืองในที่นี้ ได้แก่ (๑) ความรู้ (๒) ข้อมูลข่าวสาร (๓) กำลังและความรุนแรง (๔) จำนวนคน (๕) การจัดตั้งขุมกำลัง (๖) กฎระเบียบ กติกา (๗) ความชอบธรรม (๘) ความสนับสนุน (๙) บารมี (๑๐) เทคโนโลยี และ (๑๑) เงินทอง

ความสามารถใช้ทรัพยากรทางการเมืองนี้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์การแข่งขันและความขัดแย้งทางการเมืองได้ การใช้ทรัพยากรทางการเมืองแบบใดแบบหนึ่งขึ้นอยู่กับฐานะทางอำนาจของกลุ่ม บางกลุ่ม มีจำนวนมาก แม้ไม่มีความชอบธรรม ก็อาจใช้กำลัง และความรุนแรงเป็นเครื่องมือก็ได้ กลุ่มที่เสียเปรียบ ด้านสังคม เศรษฐกิจ เช่น กลุ่มคนผิวดำในสหรัฐอเมริกา ก็ใช้จำนวนและความรุนแรงในการต่อรอง เป็นต้น

สำหรับผู้เขียนเห็นว่า การมีหรือการได้มาซึ่งอำนาจนั้น จำเป็นต้องมีการสร้างอำนาจ การสร้างอำนาจทางการเมือง กล่าวได้ว่า คือ การสร้างทรัพยากรทางการเมือง เพราะว่าทรัพยากรทางการเมืองคือ ฐาน (base) หรือที่มาของอำนาจ (Wrong, 1979, page 124) ดังนั้นผู้ใดจะสร้างอำนาจทางการเมืองมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับการสร้างทรัพยากรทางการเมืองมากน้อยเพียงใด และผู้มีหรือครอบครองทรัพยากรทางการเมืองจะมีอำนาจมาก นอกจากจะเป็นผู้ครอบครองทรัพยากรทางการเมือง เพื่อสร้างอำนาจให้เพิ่มขึ้น สร้างทรัพยากรทางการเมืองชนิดใหม่ ๆ เพื่อทดแทนชนิดเดิม ที่เห็นว่าไร้ประสิทธิภาพ ใช้ทรัพยากรทางการเมืองเพื่อรักษาอำนาจและหรือเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจนี้ คือ มิติตามแท้จริงที่ผู้ที่ครอบครองทรัพยากรนั้นตระหนักเห็นว่ามีอำนาจอยู่ (Wrong, 1979, page 126-127)

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ทรัพยากรทางการเมืองและการสร้างอำนาจทางการเมืองอาจมีหลายประการและหลายแบบ แต่ในการวิเคราะห์ของบทความนี้จะนำเสนอเฉพาะทรัพยากรทางการเมืองบางประการที่น่าจะเกี่ยวข้องกับบริบททางการเมืองการปกครองสมัยอยุธยา ได้แก่ (๑) ความเป็นเชื้อพระวงศ์ (๒) ความเป็นขุนนางชั้นสูง (๓) กำลังไพร่พล และ (๔) ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนต่อไปตามลำดับ

การวิเคราะห์ทรัพยากรทางการเมืองสมัยอยุธยา

ในการวิเคราะห์ทรัพยากรทางการเมืองสมัยอยุธยา จะพิจารณาจากบทบาททางการเมืองของชนชั้นนำในสังคม อันได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ (เชื้อพระวงศ์) และขุนนาง เป็นสำคัญโดยใช้แนวคิดเรื่องอำนาจและทรัพยากรทางการเมืองเป็นกรอบในการวิเคราะห์ ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงปัจจัยต่าง ๆ อันเป็นที่มาของอำนาจนั่นเอง

๑.ความเป็นเชื้อพระวงศ์ ความเป็นเชื้อพระวงศ์ หมายถึง ความเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะพระราชโอรสที่ประสูติจากพระมเหสี พระอัครมเหสี หรือพระอัครชายา หรือเกิดด้วยลูกหลวง หลานหลวง ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ใช้สกุลยศเป็นเจ้าฟ้า ซึ่งถือว่าเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ที่บทบาททางการเมืองการปกครองและ มีโอกาสเข้าสู่ตำแหน่งทางการเมืองสูงมาก นอกจากนี้ยังได้รับพระราชทานพระอิสริยยศให้ทรงกรม เนื่องจากปฏิบัติราชการบริการบ้านเมือง โดยนัยนี้พระบรมวงศานุวงศ์ จึงทรงสามารถส่งสมอำนาจขึ้นมาได้ (ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, ๒๕๒๗, หน้า ๒๐๑-๒๐๕)

พระราชโอรสของกษัตริย์อยุธยาตอนต้น มักได้รับการแต่งตั้งให้ไปครองเมืองลูกหลวงต่าง ๆ ตามโครงสร้างการปกครองในสมัยนั้น จึงเป็นการเปิดโอกาสให้เมืองลูกหลวงได้สะสมกำลังของตนเอง ซึ่งเมื่อสะสมถึงระดับหนึ่งแล้ว เจ้าผู้ครองเมืองนั้น ๆ ต่างก็คิดจะสืบทอดราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา ประกอบกับสมัยอยุธยาตอนต้นยังไม่มีกฎหมายเกณฑ์การสืบทอดราชสมบัติที่แน่ชัด การแย่งชิงอำนาจระหว่างเมืองลูกหลวง ซึ่งกระทำโดยการใช้กำลัง (กองทัพ) ที่ต่างฝ่ายต่างก็ได้สะสมไว้ โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ราชบัลลังก์ เช่น กรณีของเจ้าอ้ายพระยากับเจ้ายี่พระยา ทำการชนช้าง เพื่อแย่งชิงราชสมบัติ ถึงกับสิ้นพระชนม์ทั้งสองพระองค์ตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระอินทราชา (พ.ศ. ๑๙๑๒) (พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑, ๒๕๕๘, หน้า ๙๙) ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ จึงทรงวางระเบียบในการสืบทอดราชสมบัติให้มีกฎหมาย โดยทรงให้มีตำแหน่งอุปราชขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อป้องกันความขัดแย้งระหว่างราชโอรสที่ไปครองเมืองลูกหลวงและมีการสะสมกำลังทัดเทียมกันแย่งชิงอำนาจ โดยโปรดแต่งตั้งให้พระรามศรดำรงตำแหน่งอุปราช ไปครองเมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๑๙๘๑ ตำแหน่งอุปราชนี้ เป็นตำแหน่งที่มีอำนาจและเกียรติยศรองจากพระมหากษัตริย์ ถือได้ว่าเป็นตำแหน่งของผู้ที่จะสืบทอดราชสมบัติ (ควอริช เวลส์, ๒๕๒๗, หน้า ๑๖๗)

ผู้ที่จะดำรงตำแหน่งอุปราชส่วนใหญ่จะได้แก่ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ซึ่งประสูติจากพระอัครมเหสี นับว่าเป็นการให้ความสำคัญกับอาวุโส อย่างไรก็ตามตำแหน่งนี้อาจมอบให้พระราชอนุชาก็ได้ หากพบว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นไม่มีพระราชโอรส ซึ่งไม่ใช่กฎหมายที่แน่นอน เช่นกรณีสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งโปรดฯ ให้พระเอกาทศรถ พระอนุชาเป็นอุปราชและได้ครองราชย์ต่อ หลังจากทีสมเด็จพระนเรศวร เสด็จสวรรคตแล้ว (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), ๒๕๕๓, หน้า ๒๕๑)

กษัตริย์อยุธยายังเน้นการสืบทอดราชสมบัติจากความเป็นพระบรมวงศานุวงศ์เป็นสำคัญ แม้ว่าความเป็นพระบรมวงศานุวงศ์จะมีปัญหาอยู่บ้าง เช่น กรณีหลังพระชัยราชาสวรรคตนั้น พระราชโอรส คือ พระยอดฟ้ายังทรงพระเยาว์อยู่มาก ไม่ทรงสามารถบริหารราชการแผ่นดินได้ ท้าวศรีสุธารจันทร พระราชมารดาซึ่งสำเร็จราชการแทน ด้วยความทรงพระเยาว์ของพระยอดฟ้า จึงถูกยึดอำนาจโดยขุนนาง ซึ่งนำโดย ขุนวรวงศา จากนั้นขุนวรวงศา ก็ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์แต่ก็อยู่ได้เพียง ๔๒ วัน ก็ถูกพระเทียรราชาซึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ยึดอำนาจคืนได้ (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), ๒๕๕๓, หน้า ๗๐) และพระเทียรราชา ก็ปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หลังจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จสวรรคตแล้ว พระราชโอรส คือ พระมหินทราธิราชก็ได้ครองราชย์ต่อจากพระองค์ (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑, ๒๕๕๘, หน้า ๑๔๘)

การขึ้นครองราชย์โดยอาศัยความเป็นพระบรมวงศานุวงศ์เป็นคุณสมบัติหรือทรัพยากรทางการเมืองที่มีความสำคัญมาก แม้ในบางครั้ง พระมหากษัตริย์ที่สวรรคตไปแล้วมิได้ทรงแต่งตั้งผู้ใดให้เป็นผู้สืบทอดราชสมบัติแทน พระบรมวงศานุวงศ์ก็มักจะได้รับพิจารณาเป็นอันดับแรก ดังเช่นกรณีพระเอกาทศรถ โปรดแต่งตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นครองตำแหน่งพระมหาอุปราช แต่พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ทิวคตไปก่อน และหลังจากนั้นพระเอกาทศรถก็ได้แต่งตั้งใครเป็นอุปราชแทน จนพระองค์เสด็จสวรรคต (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), ๒๕๕๓, หน้า ๒๖๐)

ความสำคัญของความเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ในการขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์อยุธยาปรากฏอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเจ้าพระยาโกษาธิบดีโสมสัญได้ทำการยึดอำนาจจากสมเด็จพระเชษฐาธิราช หลังจากทีขุนนางผู้นี้เคยแสดงพลังช่วยปราบปรามพระศรีศิลป์ดังกล่าวแล้ว และด้วยความที่ขุนนางผู้นี้ มีกำลังไพร่พลในสังกัดมากจึงกล้าที่จะทำการยึดอำนาจ

จากสมเด็จพระเชษฐาธิราช แต่เมื่อยึดได้แล้ว ก็ได้ขึ้นครองราชย์เอง ความสำคัญของเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ยังคงมีอยู่ในระดับสูง ดังข้อความว่า “ฝ่ายเสนาพฤตมาตย์ราชบุโรhitทั้งหลายจึงเอาเครื่องราชกกุธภัณฑ์ไปถวายเจ้าฟ้าพระกลาโหมสุริยวงศ์มิได้รับ” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๓, ๒๕๕๙, หน้า ๖) ทั้งนี้โดยอ้างเหตุผลว่า “พระอาทิตย์วงศ์ ซึ่งเป็นราชบุตรนั้นยังมีอยู่ ควรจะยกพระอาทิตย์วงศ์ขึ้นผ่านสมบัติโดยราชประเพณี จึงขอปรึกษาเสนาบดีทั้งปวง แล้วก็กราบทูลพระอาทิตย์วงศ์ขึ้นผ่านพิภพกรุงศรีอยุธยา” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๓, ๒๕๕๙, หน้า ๖) จะเห็นได้ว่า ความเป็นเชื้อพระวงศ์เป็นทรัพยากรทางการเมืองสำคัญ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการอ้างเพื่อการครองราชย์ ดังกรณีของพระอาทิตย์วงศ์ แม้ว่าจะมีพระชนมายุเพียง ๙ พรรษา ในขณะนั้นก็ตาม

ความสำคัญของความเป็นเชื้อพระวงศ์มีอยู่สูงมาก ซึ่งในบางครั้งคุณสมบัตินี้กลายเป็นทรัพยากรทางการเมืองที่เป็นภัยหรือเป็นศัตรูกับฝ่ายตรงกันข้ามหรือฝ่ายที่ต้องการจะแข่งขันอำนาจจนเป็นเหตุนำไปสู่การทำลายความเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ให้หมดสิ้นไปได้ เช่น สมเด็จพระเพทราชาก่อนการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ ได้จับเจ้าฟ้าอภัยทศสำเร็จโทษ (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๓, ๒๕๕๙, หน้า ๑๐๓) ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายทรัพยากรทางการเมืองของเจ้าฟ้าอภัยทศ ความเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งแสดงความชอบธรรมสูงที่จะเป็นกษัตริย์ จึงเป็นสิ่งที่ขัดขวางการขึ้นครองราชย์ของพระเพทราชา ดังนั้นพระเพทราชาจึงต้องขจัดเจ้าฟ้าอภัยทศ ซึ่งเป็นอุปสรรคขัดขวางการก้าวขึ้นสู่อำนาจของตนออกไป

ความสำคัญของการเป็นเชื้อพระวงศ์ต่อการขึ้นครองราชย์ได้สะท้อนออกมาให้เห็นอีกครั้งหนึ่งในรัชกาลพระเพทราชา คือ ในคราวเกิดกบฏไพร่ที่เรียกว่า กบฏธรรมเถียร ที่แขวงเมืองนครนายก โดยธรรมเถียรซึ่งเป็นข้าหลวงเดิมของเจ้าฟ้าอภัยทศได้ปลอมตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศด้วยการติดไฟที่หน้าผากให้เหมือนเจ้าฟ้าอภัยทศ อ้างว่า เจ้าฟ้าอภัยทศหาได้เสียชีวิต เนื่องจากการสำเร็จโทษที่แขวงเมืองลพบุรีไม่ ชาวบ้านทั้งหลายเห็นดังนั้น เกิดความเชื่อว่าเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศจริง จึงได้สมัครมาเป็นพรรคพวกมาก (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๓, ๒๕๕๙, หน้า ๑๑๑) ซึ่งถือว่าเป็นผลสำเร็จสำหรับการอ้างความเป็นเจ้าฟ้ารวบรวมผู้คน

ความอาวุโสของพระบรมวงศานุวงศ์ก็เป็นคุณสมบัติสำคัญอีกประการหนึ่งที่ชนชั้นนำไทยสมัยอยุธยา ใช้เป็นปัจจัยในอันที่จะอ้างขึ้นครองราชย์ แต่ก็ไม่เป็นเช่นนั้นเสมอไป บางครั้งความสามารถอาจมีความสำคัญเหนือกว่า เช่น กรณีสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมขุนสนนพิทักษ์สิ้นพระชนม์ไป พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมขุนพรพินิตขึ้นเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคลแทน ทั้งๆ ที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมขุนพรพินิตมีพระเชษฐา ชื่อ กรมขุนอนุรักษ์มนตรีอยู่ ซึ่งเป็นผู้อาวุโสกว่า แต่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไม่ทรงแต่งตั้ง ด้วยทรงอ้างเหตุผลว่า โฉดเขลาหาสติปัญญาและความเพียรไม่ได้ ถ้าเป็นมหาอุปราชบ้านเมืองจะฉิบหาย แล้วทรงอ้างเอาความสามารถของกรมขุนพรพินิตเป็นเหตุแห่งการแต่งตั้งเป็นมหาอุปราช “เห็นแก่กรมขุนพรพินิต กอปรด้วยสติปัญญาเฉลียวฉลาด หลักแหลม สมควรดำรงเสวยตติยครองสมบัติรักษาแผ่นดินสืบไป” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๓, ๒๕๕๙, หน้า ๒๐๒) โดยบังคับให้เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีไปบวช เพื่อมิให้เป็นอุปสรรคของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต และหลังจากพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศสวรรคตแล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตเสวยราชสมบัติได้ ๑๐ วัน ก็ถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี พระเชษฐาธิราช

ซึ่งพระทัยปรารถนาราชสมบัติ (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๓, ๒๕๕๙, หน้า ๒๐๖) แล้วพระองค์ทรงออกผนวช ส่วนเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี เสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์

ปรากฏการณ์การแย่งชิงอำนาจกันระหว่างขุนนางกับเชื้อพระวงศ์ หรือเชื้อพระวงศ์กับเชื้อพระวงศ์ด้วยกันเอง ดังกล่าวมาแล้วนั้น สะท้อนให้เห็นว่าความเป็นพระบรมวงศานุวงศ์เป็นคุณสมบัติอันสำคัญหรือจำเป็นต่อการได้ครองราชย์สมบัติ ความสำคัญของความเป็นพระบรมวงศานุวงศ์คงอยู่ที่ความเชื่อของคนในสังคมว่า ผู้ที่เหมาะสมที่สุดที่จะเป็นผู้ปกครอง คือ กษัตริย์ ซึ่งสืบเชื้อสายจากกษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ มา ความเชื่อของคนไทยเกี่ยวกับกษัตริย์นี้ คงเป็นการผสมผสานระหว่างคติทั้งทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ คือ ทางพราหมณ์เห็นว่า กษัตริย์มีฐานะเป็นเทพ ซึ่งเป็นผู้มีพลังมาก (supreme being) เทพที่เกี่ยวข้องกับความเป็นกษัตริย์ที่ปรากฏบ่อย ๆ คือ พระนารายณ์และทางด้านพุทธศาสนาพระมหากษัตริย์คือ ผู้ทรงธรรม นำความยุติธรรมสงบร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ประชาชน (ปรีชา หงส์ไกรเลิศ และคณะ, ๒๕๕๘, หน้า ๖) ฉะนั้นการอ้างความเป็นเชื้อพระวงศ์ หรือสืบสายสัมพันธ์กับเชื้อพระวงศ์ เช่น การแต่งงาน จึงกลายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเสมอ สำหรับขุนนางที่มีกำลังไพร่อยู่ในมือสูงกว่าพระมหากษัตริย์ แล้วทำการยึดอำนาจและสถาปนาตนขึ้นเป็นกษัตริย์พระองค์ใหม่ อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าความเป็นเชื้อพระวงศ์หรือพระบรมวงศานุวงศ์เป็นทรัพยากรทางการเมืองที่สำคัญมากในสมัยอยุธยา

๒.ความเป็นขุนนางชั้นสูง คำว่า ขุนนาง มีความหมายเช่นเดียวกับข้าราชการอันเป็นฐานะที่ได้รับพระราชทานแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ ความเป็นขุนนางชั้นสูง จึงหมายถึง ข้าราชการ (ขุนนาง) ที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งทางราชการสูง ๆ เช่น เป็นสมุหนายก หรือสมุหกลาโหม เป็นต้น (ควอริช เวลส์, ๒๕๒๗, หน้า ๑๒๓)

ขุนนางในสมัยอยุธยาจะมีไพร่สมเป็นฐานกำลังของตนเอง มีอำนาจหน้าที่ควบคุมดูแลบังคับบัญชาได้โดยตรง ในขณะเดียวกันก็ดูแลไพร่หลวงแทนพระมหากษัตริย์ด้วย หากว่าขุนนางผู้นั้นมีตำแหน่งควบคุมบังคับบัญชากรมใดๆ ไพร่หลวงในสังกัดก็ขึ้นอยู่กับขุนนางผู้นั้น (ในทางทฤษฎี) จึงขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์โดยตรง ขุนนางไทยภายใต้การปกครองประเทศแบบราชธานี และเมืองลูกหลวงดังกรุงศรีอยุธยาในระยะต้นนั้น ขุนนางในเมืองหลวงถูกควบคุมโดยพระมหากษัตริย์ โอกาสที่จะขยายฐานอำนาจโดยเพิ่มจำนวนไพร่ ถูกควบคุมโดยพระมหากษัตริย์อย่างใกล้ชิดจึงยากที่จะขยายไปยังหัวเมือง โดยเฉพาะเมืองลูกหลวง ขุนนางจะถูกควบคุมโดยพระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นเจ้าเมือง ดังนั้นจึงไม่เคยปรากฏว่าขุนนางหัวเมืองยกกองกำลังเข้ามาโจมตีราชธานีเพื่อการแย่งชิงอำนาจจากเมืองหลวง เหมือนกับที่พระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นเจ้าเมืองลูกหลวง (หัวเมือง) ทำกัน

โครงสร้างทางการเมืองแบบมีเมืองลูกหลวงเปิดโอกาสให้พระบรมวงศานุวงศ์สะสมกำลังด้วยการยกมาแย่งชิงราชบัลลังก์ ซึ่งเป็นปัญหาในการสืบราชสันตติวงศ์ดังกล่าวแล้ว จนเป็นเหตุให้มีการยกเลิกระบบการปกครองแบบมีเมืองลูกหลวงไปใน พ.ศ.๒๐๗๑ ผลจากการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ มีส่วนทำให้ระบบขุนนางมีความเป็นสถาบัน อันเป็นการส่งผลให้ขุนนางระดับสูงมีอำนาจสูงมากขึ้นด้วย กล่าวคือ เมื่อยกเลิกระบบเมืองลูกหลวงแล้ว ส่วนกลางส่งขุนนางออกไปเป็นเจ้าเมือง (หรือบางกรณีให้ขุนนางท้องถิ่นที่ไว้ใจได้เป็นเจ้าเมืองก็มี) ส่งผลให้ขุนนางในเมืองหลวงและหัวเมืองมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมากขึ้น เพราะขุนนางหัวเมืองขึ้นตรงต่อส่วนกลาง มิได้ขึ้นตรงต่อเมืองลูกหลวงดังแต่ก่อน และผลจากการแพ้สงครามพม่าเมื่อครั้งเสียกรุงครั้งที่ ๑ ก็มีผลส่งผลให้ขุนนางมีอำนาจมากขึ้น เพราะขุนนางที่เป็นมูลนายระดับสำคัญ ๆ ถูกกวาดต้อนไปพม่า และล้มตายกันมาก ส่วนขุนนางที่เหลือก็อยู่เฉพาะคนของฝ่ายพระมหากษัตริย์ราชธานี ไพร่ที่ขาดมูลนายจึงต้องตกเป็นไพร่หลวง ซึ่งขุนนางของพระมหากษัตริย์ราชธานีต้องควบคุมดูแลไพร่

ส่วนนี้จึงเป็นฐานอำนาจแหล่งใหม่ ซึ่งมีอยู่จำนวนไม่น้อยให้กับขุนนางสมัยพระมหาธรรมราชา (ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์, ๒๕๒๗, หน้า ๖๕) และยิ่งสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ขยายอำนาจไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นตรงต่อเมืองหลวง ส่งผลให้ขุนนางซึ่งเป็นมูลนายถูกกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์กลางอำนาจ (ราชธานี) ฉะนั้นไพร่จำนวนหนึ่งซึ่งเป็นของมูลนายจึงถูกดูดกลืนให้อยู่ภายใต้อำนาจของขุนนางในราชธานีตามระบบด้วย (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ๒๕๓๖, หน้า ๑๑๙)

ระบบขุนนางได้เริ่มเป็นสถาบันมากขึ้น หลังจากทีอำนาจราชธานี สามารถควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ได้จนไม่มีหัวเมืองใด ๆ แข็งเมือง และภายใต้ความเข้มแข็งของระบบขุนนางนี้ ปรากฏว่า ขุนนางในราชสำนักแบ่งออกเป็นหลายฝ่าย เพราะกษัตริย์มีอำนาจเข้มแข็ง สามารถควบคุมขุนนางได้ ทำให้ไม่มีขุนนางคนใดเป็นศูนย์รวมอำนาจมาแข่งขันกับกษัตริย์และเมื่ออำนาจขุนนางมีเท่า ๆ กัน ประกอบกับกษัตริย์อยู่ยามักจะใช้นโยบายทางการเมืองให้อำนาจของขุนนางคานอำนาจกันอยู่ด้วยแล้ว จึงเท่ากับเป็นการส่งเสริมให้ขุนนางมีอยู่หลายกลุ่ม

ในประเด็นที่เกี่ยวกับการต่อสู้ เพื่อแย่งชิงอำนาจระหว่างกษัตริย์กับขุนนางนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์ว่าเป็นลักษณะสำคัญของการเมืองการปกครองของอยุธยาตั้งแต่หลังสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้ว เมื่ออยุธยาสามารถขยายอำนาจออกไปครอบงำศูนย์อำนาจของหัวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่รายรอบได้กว้างขวางมากขึ้น ซึ่งทำให้ระบบขุนนางขยายตัวและซับซ้อนมากขึ้นตามไปด้วย ต่อมาขุนนางเหล่านี้ โดยเฉพาะฝ่ายปกครองจะมีการสะสมอำนาจมากขึ้นจากการมีส่วนร่วมสนับสนุนในการแย่งชิงราชสมบัติจนสามารถมีอำนาจต่อรองกับกษัตริย์มากขึ้น และกลายเป็นผู้กุมอำนาจทางการเมืองไว้ได้อย่างแท้จริง ในหลาย ๆ ครั้งก็ยังมีบทบาทในการเลือกเชื้อพระวงศ์ขึ้นเป็นกษัตริย์ได้ ดังนั้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง จึงได้เริ่มลดทอนอำนาจของขุนนางลง ด้วยการลดทอนฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของขุนนางลง และที่สำคัญคือ การส่งเสริมให้ชาวต่างชาติ เข้ามาเป็นขุนนางในฝ่ายข้า나ญการ ซึ่งมักจะมีบทบาทด้านการค้าขายพร้อม ๆ กับการผลักดันให้ขุนนาง ฝ่ายข้า나ญการนี้ ได้ขยายอำนาจเข้าไปควบคุมฝ่ายปกครองในที่สุด (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๔๓, หน้า ๖-๑๕)

กล่าวโดยสรุป ระบบขุนนางที่พัฒนาการจนมีความเข้มแข็งพอสมควรและมีอยู่หลายกลุ่มนี้ หากขาดกษัตริย์ที่มีอำนาจเข้มแข็งแล้ว กลุ่มขุนนางก็พร้อมจะต่อสู้เพื่อเข้าแทนที่ศูนย์กลางอำนาจทันที เพราะขาดตัวกลางที่ทำให้ระบบชั่วคราวอำนาจขุนนางมีความสมดุล เช่น กรณีขุนวรวงศาธิราช หัวหน้ากลุ่มขุนนางกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีความปรารถนาจะได้ราชบัลลังก์โดยมีความ คิดจะแย่งชิงอำนาจจากพระยอดฟ้า ผู้ซึ่งเป็นเยาวกษัตริย์ แม้ว่ากลุ่มขุนนางขุนวงศาธิราชมีอำนาจมาก แต่ก็ไม่สามารถยึดอำนาจเพียงลำพัง เพราะขุนนางกลุ่มที่สนับสนุนพระยอดฟ้า ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ยังคงมีอยู่ อย่างไรก็ตาม ความอ่อนแอของเยาวกษัตริย์นี้ กลายเป็นตัวเร่งให้ขุนนางซึ่งถูกจำกัดอำนาจและคานอำนาจอยากก้าวขึ้นมาสู่จุดสูงสุดของอำนาจทางการเมือง แต่ด้วยเหตุที่ว่าขุนนางแต่ละกลุ่มมีฐานกำลังอำนาจขัดแย้งกัน การแย่งชิงอำนาจจากกษัตริย์ เพื่อจะได้ชัยชนะเด็ดขาดนั้น จะต้องมีการรวมกลุ่มระหว่างขุนนาง ดังปรากฏว่าขุนวรวงศาธิราชได้ทำการร่วมมือกับท้าวศรีสุตาจันทร์ ยึดอำนาจจากพระยอดฟ้าได้สำเร็จ และขุนนางผู้นั้นมีอำนาจสูงจนในบางครั้งอาจทำให้สถานภาพของกษัตริย์เริ่มสั่นคลอน และหากกษัตริย์อ่อนแอ ขุนนางผู้นั้นก็จะยึดอำนาจแล้วสถาปนาตนเป็นกษัตริย์แทน อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่าขุนนางที่ยึดอำนาจได้ยังให้ความสำคัญกับความเป็นเชื้อพระวงศ์มาก เพราะคุณสมบัติอันนี้มีความสำคัญมากกับความชอบธรรมของผู้ปกครอง ผู้คนในสังคมยังมี

ความเชื่อว่า เชื้อสายกษัตริย์คือ ผู้ที่สมควรเป็นผู้ปกครอง กษัตริย์จากขุนนางจึงพยายามสร้างความเชื่อมโยงกับพระราชวงศ์เดิมเสมอ เพื่อสร้างความชอบธรรมขึ้นมา (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ๒๕๓๖, หน้า ๑๔๘)

๓. กำลังไพร่พล กำลังไพร่พล หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ ๑ ได้กระจัดกระจายและสูญหายไปมาก สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงโปรดให้อัครมหาเสนาบดีทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนควบคุมดูแลคนของตน (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ๒๕๓๖, หน้า ๑๔๘) นโยบายนี้เป็นพระราชประสงค์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่อต้องการรวมศูนย์อำนาจมาที่พระองค์ เพราะกรม กองต่าง ๆ ต่างก็ขึ้นต่อพระองค์โดยตรง ทำให้อำนาจควบคุมกำลังไพร่ โดยเฉพาะไพร่หลวง ซึ่งในขณะนั้นขาดมูลนาย และมูลนายส่วนใหญ่ถูกพม่ากวาดต้อนและสูญหายไป ได้อยู่ภายใต้การควบคุมขุนนาง (ทั้งในราชธานีและหัวเมือง) ซึ่งขุนนางเหล่านี้อยู่ภายใต้การควบคุมของกษัตริย์อีกทีหนึ่ง กำลังไพร่หลังจากการเสียกรุงครั้งที่ ๑ มีความจำเป็นที่จะต้องรวบรวมขึ้นมา เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการรบ เพื่อป้องกันและขยายราชอาณาจักร กำลังไพร่แม้จะอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของขุนนางก็ตามพระมหากษัตริย์ก็สามารถควบคุมตรวจสอบได้ โดยมีกรมพระสุรัสวดี จดทะเบียนไพร่ของแต่ละกรมกองขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ (ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์, ๒๕๒๗, หน้า ๕๕-๖๕)

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงกู้เอกราชได้แล้ว ก็ทรงขยายพระราชอำนาจออกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ควบคุมหัวเมืองอย่างใกล้ชิด ซึ่งส่งผลให้ขุนนางต้องอยู่ใต้ความดูแลของพระองค์ อันเป็นผลให้กำลังไพร่ ส่วนใหญ่ในหัวเมืองขึ้นตรงต่อเมืองหลวง ก่อนหน้านี้นี้คือ สมัยพระมหาธรรมราชา ทางเมืองหลวงก็ได้ทำการรวบรวมกำลังคน ควบคุมมิให้หนีไปอยู่ที่อื่น คือ “...ให้เทศรว อพยพชาวเมืองเหนือทั้งปวงในพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองพิจิตร เมืองเล็กน้อยทั้งนั้น ลงบรรทุกเรือแพบ้าง แล้วแต่งเรือคุมเป็นหมวดเป็นกอง ๆ และแต่งกองทัพ ป้องกันสองฝั่งน้ำลงมิให้ครัวหนีได้” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, ๒๕๑๔, หน้า ๑๕๒-๑๕๓) ความจำเป็นในการใช้แรงงานไพร่ของเมืองหลวง เห็นได้จากการเร่งกำชับให้ขุนนางหัวเมืองควบคุมไพร่อย่างใกล้ชิด เพื่อสะดวกแก่ความจำเป็นต่อการเรียกใช้กำลังไพร่และความจำเป็นที่จะใช้แรงงานไพร่ จนถึงกับมีการเกณฑ์แรงงานไพร่นี้ ได้เกิดขึ้นในครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (Van Vlit, 1975, page 88) ซึ่งจะเห็นว่าราชธานี มีความต้องการที่จะใช้ไพร่เป็นฐานอำนาจทั้งในด้านแรงงานการผลิต และการป้องกันราชอาณาจักร ความต้องการนี้ จึงทำให้มีกระบวนการควบคุมไพร่มากขึ้น มูลนายมีความต้องการแรงงานไพร่สูงมาก ถ้าไพร่ไม่เข้าเดือนทำงานให้แก่มูลนายแล้ว ต้องเสียเงินจ้างแรงงานไพร่อื่นทำงานแทน และเสียเงินด้วย ทั้งนี้เพราะแรงงานไพร่เป็นปัจจัยการผลิตสินค้าที่สำคัญของมูลนาย การผลิตสินค้า เพื่อสร้างความมั่งคั่ง ซึ่งเป็นการสร้างทรัพยากรทางเศรษฐกิจอันเป็นปัจจัยในการสร้างเสริมอำนาจนั้น เป็นปัจจัยในการนำมาบำรุงเลี้ยงดูบริวาร ยังมีฐานะทางเศรษฐกิจดี ความสามารถของเชื้อพระวงศ์และขุนนางในอันที่จะดึงดูดผู้คนให้มาอยู่ในสังกัดเป็นจำนวนมาก ย่อมทำให้มูลนายผู้นั้นมีทรัพยากรด้านกำลังไพร่พลมาก

ความต้องการไพร่พล เพื่อนำมาใช้เป็นฐานกำลัง (ทั้งการรบและการผลิตในยามไม่มีการรบ) เห็นได้ชัดจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระองค์โปรดฯ ให้ขุนนางออกไปเกลี้ยกล่อมเลวักกับไพร่หัวเมืองพิเศษชัยชาญ เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครชัยศรี เมืองอินทบุรี เมืองพรหมบุรี เมืองสิงห์บุรี เมืองสมิ เมืองอุทัย และเมืองนครสวรรค์ ให้กลับเข้าสู่ระบบไพร่ (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, ๒๕๑๔, หน้า ๖๑๕)

กษัตริย์มีไพร่หลวงเป็นฐานอำนาจ แต่การเป็นไพร่หลวงตามความสัมพันธ์แบบศักดินายังคงกำหนดให้ไพร่หลวงทำงาน “เข้าเดือนออกเดือน” อันเป็นการบีบบังคับชีวิตความเป็นอยู่ที่ต้องการเวลาทำมาหากินมาก ไพร่จึงหนีเข้าป่า

หรือไปเป็นไพร่สมหรือทาส หรือไปสังกัดมูลนายที่มีบารมีมากพอที่จะให้การคุ้มครองตนเองได้ (สายชล สัตยานุรักษ์, ๒๕๕๖, หน้า ๓๓๘)

ในการต่อสู้กันทางอำนาจเพื่อแย่งชิงราชบัลลังก์ระหว่างเจ้านายนี้จะเห็นได้ว่าต่างฝ่ายต่างก็ช่องสุ่มกำลังไพร่เป็นฐานกำลังเป็นอันมาก เช่น กรมขุนพรพินิต มีเวลาในการเสริมสร้างฐานอำนาจในฐานะมหาอุปราชเพียง ๓ ปี ก็มีกำลังมากพอที่จะทำการปราบปรามฝ่ายตรงข้ามได้ ฉะนั้นกำลังไพร่แม้ว่าจะมีการลดระยะเวลาเข้าเดือน ซึ่งปรากฏเฉพาะแต่ในพระราชกำหนดเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงกลับเป็นว่าถูกมูลนายนำมาเป็นฐานกำลังไว้ต่อสู้แย่งอำนาจกัน

ข้อที่น่าพิจารณา คือ กำลังไพร่พลเป็นทรัพยากรทางการเมือง ซึ่งผู้ที่ต้องการมีอำนาจต้องสร้างและสะสมไว้อย่างไรก็ตามการจะสร้างและสะสมกำลังไพร่ได้หรือไม่ เพียงใดนั้น ย่อมมีส่วนสัมพันธ์กับปัจจัยอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ย่อมเป็นปัจจัยทำให้การสร้างและสะสมไพร่เปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่น ในปีใดที่ทำสงครามมาก หรือฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ไพร่ก็ทำมาหากินไม่ได้ จึงเป็นเหตุให้ไพร่หลบหนีไปทำมาหากินเลี้ยงดูครอบครัว หรือในช่วงรัชสมัยใดที่พระมหากษัตริย์ทรงปกครองบริหารแผ่นดินอย่างร่มเย็นเป็นสุข ภาวะเศรษฐกิจขยายตัว ประกอบกับพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นทรงมีพระบรมราโชบายเปิดโอกาสให้มูลนายแสวงหารายได้จากระบบเศรษฐกิจแล้ว ไพร่พลก็จะถูกเกลี้ยกล่อมจากมูลนาย มาเข้าสังกัดเป็นจำนวนมากและมีข้อสังเกตว่า ผู้มีบทบาททำการค้ามากที่สุดคือ กษัตริย์ เจ้านายและขุนนางผู้ใกล้ชิด หมายความว่า บุคคลผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวคือ ผู้มีฐานะมั่งคั่ง นั่นก็คือ เป็นผู้มีไพร่ในสังกัดเป็นฐานอำนาจมากด้วย

กล่าวโดยสรุป ระบบไพร่ของราชอาณาจักรอยุธยาผ่านการพัฒนามากกว่าสี่ศตวรรษ ย่อมผ่านการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่สร้างความมั่นคงให้แก่ระบบ นั่นคือ ระบบไพร่ สมัยอยุธยามีความเป็นสถาบันตามโครงสร้างสังคมศักดินาคือ มีมูลนายเป็นเจ้าสังกัดควบคุมไพร่ และมูลนายนี้จะถูกควบคุมโดยพระมหากษัตริย์อีกชั้นหนึ่ง ฉะนั้นภายใต้ระบบนี้จะมีมูลนาย เป็นตัวกลางประสานระหว่างพระมหากษัตริย์กับไพร่ ซึ่งเป็นฐานอำนาจ จากโครงสร้างเช่นนี้พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชอำนาจโดยใช้ไพร่เป็นฐานสนับสนุนมากน้อยเพียงใดหรือไม่ ขึ้นอยู่กับความสามารถในอันที่จะทรงควบคุมมูลนายโดยเฉพะขุนนางได้ จึงเห็นได้ว่า ส่วนหนึ่งของความอ่อนแอของพระมหากษัตริย์จนเป็นเหตุให้มีการแย่งชิงอำนาจในราชอาณาจักร (ทั้งจากเจ้านายและขุนนาง) หรือถูกรุกรานได้ง่ายนั้น เกิดจากการที่กษัตริย์ไม่ทรงสามารถควบคุมกำลังไพร่ได้ ในขณะเดียวกันกษัตริย์อยุธยาที่เข้มแข็งจะทรงสามารถใช้สถาบันไพร่เป็นกลไกรักษาพระราชอำนาจไว้ได้อย่างมั่นคง จากโครงสร้างของระบบไพร่ดังกล่าวนี้ จะพบว่าทั้งพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ซึ่งเป็นผู้ที่มีกำลังไพร่ในสังกัดได้อาศัยเงื่อนไขทางสังคมเป็นตัวผลักดันให้ตนเองมีกำลังไพร่พลมาก เช่น ในเวลาที่เศรษฐกิจของประเทศที่มีการค้าขายมาก ความจำเป็นในอันที่จะผลิตสินค้า ซึ่งจะต้องอาศัยแรงงานไพร่ จึงมีมากไปด้วย นั่นก็คือ มูลนายจะต้องแสวงหากำลังไพร่มาเป็นฐานรองรับการผลิตสินค้า เพื่อส่งไปค้าขายกับต่างชาติ ซึ่งเป็นการค้าที่สร้างผลกำไรอย่างงดงาม จนสร้างความมั่งคั่งร่ำรวย อันกลายเป็นทรัพยากรทางอำนาจอีกประการหนึ่งได้ เพราะมูลนายที่มีเงินทองมากย่อมมีศักยภาพในอันที่จะเลี้ยงดูผู้คนได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้กล่าวแล้วว่า ทรงทำการค้ามาก ความต้องการไพร่จึงมาก ดังนั้นปัจจัยนี้จึงผลักดันให้พระมหากษัตริย์ทรงหาวิธีการดังกล่าวแล้วมาดึงไพร่พลเข้าไปในสังกัดให้มากขึ้น

๔.ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเป็นทรัพยากรทางการเมืองที่สำคัญประการหนึ่ง ทรัพยากรประเภทนี้สามารถแปลงเป็นอำนาจทางการเมืองได้ง่าย ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ความมั่งคั่งมีเงินทอง มีทรัพย์สินมาก ซึ่ง

เป็นสถานภาพทางเศรษฐกิจ นอกจากจะเป็นปัจจัยใช้บำรุงรักษาเลี้ยงดูไพร่พล อันเป็นฐานกำลังแล้ว เงินทองยังสามารถแลกเปลี่ยนกับตำแหน่งทางการเมืองได้อีกด้วย และตำแหน่งทางการเมืองเป็นตำแหน่ง ที่สามารถยังประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ผู้ดำรงตำแหน่งได้อีกด้วย เช่น พระราชกำหนดซึ่งออกในปี พ.ศ.๒๒๘๓ ระบุไว้ชัดเจนว่า สมุหกลาโหมและสมุหนายก และเจ้านายข้างในกินสินบน ครั้งละ ๑๐ ตำลึง ถึง ๒ ชั่ง เพื่อเข้าข้างโจทก์หรือจำเลย เป็นต้น อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า ผู้มีตำแหน่งสามารถแสวงหาความมั่งคั่ง ร่ำรวย ได้อย่างชัดเจนและผู้อยู่ก็มีความมั่งคั่งมาก การมีกำลังไพร่พลก็ยิ่งมีมากตามไปด้วยดังกล่าวข้างต้นแล้ว

การแสวงหาผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจของเจ้านายและขุนนางสมัยอยุธยา เริ่มคึกคักมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย หรือในพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เพราะในช่วงนั้นอาณาจักรอยุธยาเปิดทำการค้ากับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ประกอบกับพระมหากษัตริย์ทรงเปิดโอกาสให้เจ้านายและขุนนางทำการค้าก่อนข้างอิสระดังกล่าวมาแล้ว และพบว่าประเทศต่าง ๆ เข้ามาทำการค้ากับอยุธยา เช่น จีนเข้ามาซื้อข้าวจากอยุธยาเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ก็มีญี่ปุ่น เกาหลี ญวน เขมร ชาวสุมาตรา ลังกา อินเดีย เป็นต้น สำหรับสินค้าส่งออกของอยุธยานั้น ส่วนใหญ่เป็นข้าว ซึ่งต้องซื้อหาจากหัวเมืองเพื่อมาค้าขาย เช่น ในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง รัฐบาลได้สั่งซื้อไม้ฝางและสินค้าอื่นๆ จากหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือเพื่อนำมาขาย (วารสาร ทินานนท์, ๒๕๒๓, หน้า ๑๕-๒๐)

ทางด้านขุนนางแม้ว่ากษัตริย์จะผูกขาดการค้าในระยะแรก ๆ แต่ต่อมาในระยะหลัง โดยเฉพาะสมัยอยุธยาตอนปลาย รัชกาลพระเจ้าท้ายสระ มีการค้ากับจีนมากขึ้น (สายชล วรณรัตน์, ๒๕๒๕, หน้า ๑๑-๑๕) ประกอบกับพระเจ้าท้ายสระมิได้ทรงกวดขันการทำการค้าของขุนนาง ปล่อยให้ขุนนางทำการค้าได้มากขึ้น เพราะพระองค์อาศัยขุนนางเป็นฐานกำลังสำคัญดังกล่าวมาแล้ว ทำให้ขุนนางมีโอกาสทำการค้าเพื่อสร้างความมั่งคั่งแก่ตน (บุษกร กาญจนจารี, ๒๕๔๔, หน้า ๑๒)

สำหรับผลกำไรจากการทำการค้านี้ เจ้านาย และขุนนางไทยสมัยอยุธยานับว่าได้กำไรสูงมาก เพราะสินค้าส่งออกส่วนใหญ่เป็นของป่า อันเป็นสินค้าที่ไม่ได้ผ่านการปรุงแต่งแปรรูปพรรณและส่วนใหญ่ได้มาจากการส่งส่วยของไพร่ (อังสนี อดุมพาศิษฐ์, ๒๕๒๓, หน้า ๖๗) จึงพอสรุปได้ว่า ภาพการณ์เศรษฐกิจที่เฟื่องฟูของอยุธยาโดยเฉพาะในช่วงปลาย การที่พระมหากษัตริย์ทรงทำการค้าและทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ขุนนางทำการค้าได้ โดยที่สินค้าส่วนใหญ่ลงทุนต่ำหรือแทบจะไม่ไต่ลงทุนเลย แล้วนำมาขายในราคาที่สูงเช่นนั้น เป็นการค้าที่สร้างผลกำไรแก่กษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นโอกาสในอันที่จะสร้างฐานะที่สามารถเลี้ยงไพร่พลและให้ฐานะทางเศรษฐกิจเปลี่ยนไปเป็นผลประโยชน์ทางการเมือง อันได้แก่ อำนาจหรือตำแหน่งทางการเมืองได้ จะเห็นว่าการสำคัญของปัจจัยทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายมากกว่าในตอนต้นนั้น เป็นลักษณะการเปลี่ยนแปลงกว่าในตอนต้นนั้น เป็นลักษณะการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรทางการเมือง (เศรษฐกิจ) ซึ่งคงมีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางการเมืองอื่น ๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงเช่นกัน ขุนนางผู้ใหญ่หลายรายในประวัติศาสตร์อยุธยาได้ก้าวขึ้นมาเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้ย่อมมีผลกระทบต่อความเป็นพระบรมวงศานุวงศ์อันเป็นสมบัติ (ทรัพยากรทางการเมือง) ที่คนในสังคมยังคงมีความเชื่อถือให้การยอมรับว่าควรเป็นพระมหากษัตริย์มากกว่าขุนนางนั้น คือ คนทั่วไปอาจไม่ยอมรับขุนนางมาเป็นกษัตริย์ หากกษัตริย์พระองค์นั้นมิได้ทรงสร้างคุณสมบัติ (ทรัพยากร) ใหม่ขึ้นมาเสริม ซึ่งนั่นก็หมายความว่า ได้มีการให้ลำดับความสำคัญของทรัพยากรทางการเมืองอื่น ๆ เพิ่มขึ้น ซึ่งในที่นี้คือเศรษฐกิจ อันเป็นปัจจัยที่สามารถสนับสนุนอำนาจทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ได้ กษัตริย์ที่มาจากขุนนางมัก

ปล่อยให้ขุนนางที่สนับสนุนพระองค์ทำการค้า เพื่อหารายได้ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่ตอบแทนขุนนาง ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงทำการค้าด้วย อย่างไรก็ตาม กษัตริย์บางพระองค์อาจเข้มงวดในเรื่องนี้ เพราะหากปล่อยให้ขุนนางมั่งคั่งมากแล้ว อาจควบคุมไม่ได้ ทั้งนี้เพราะเงินคือปัจจัยในอันที่จะเลี้ยงดูไพร่พล

จะเห็นได้ว่าภายใต้โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มูลนายเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากไพร่ตามระบบศักดินานั้น มูลนายสามารถที่จะแสวงหาความมั่งคั่งร่ำรวย เพื่อเป็นฐานทางอำนาจแก่ตนเองได้ค่อนข้างมากแล้ว สภาวะเศรษฐกิจจึงช่วยเป็นตัวเร่งให้มูลนายอาศัยอำนาจจากตำแหน่งของตนบังคับ ชักจูงให้ไพร่มาสังกัด กับตน ซึ่งการมีไพร่สังกัดมาก ๆ นี้ นอกจากจะเป็นแรงงานผลิตสินค้าแล้ว ยังเป็นฐานกำลังสนับสนุน การมีอำนาจของมูลนายอีกด้วย (สมสมัย ศรีศุทรพชร, ๒๕๖๑, หน้า ๑๘๐-๑๘๑) ซึ่งนั่นหมายความว่ามูลนายสร้างทรัพยากรทางอำนาจ โดยดึงกำลังไพร่มาเป็นของตนด้วยการอาศัยโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของอยุธยาเป็นปัจจัยเอื้ออำนวย

กล่าวโดยสรุปทรัพยากรทางการเมืองใน ๔ ประเด็นที่นำเสนอมาแล้วข้างต้น ได้แก่ (๑) ความเป็นเชื้อพระวงศ์ (๒) ความเป็นขุนนางชั้นสูง (๓) กำลังไพร่พล และ (๔) ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ซึ่งผู้มีความปรารถนาในการดำรงตำแหน่งผู้นำทางการเมืองระดับสูง จึงต้องมีอำนาจทางการเมืองมาก กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ จะต้องมียุทธศาสตร์ทางการเมืองมากด้วยเช่นกัน แต่ละบุคคลอาจจะมียุทธศาสตร์แตกต่างกัน เพราะโอกาสในอันที่จะได้มานั้นแตกต่างกัน หรือความสามารถในการแสวงหาหรือการได้มาแตกต่างกัน ทั้งนี้อาจจะรวมถึง “อำนาจ วาสนา บุญญาบารมี” จึงอาจกล่าวได้ว่า อำนาจ (power) วาสนา (luck of timeliness) บุญญา (merit) และบารมี (charisma) คือ สิ่งใฝ่ฝันสูงสุดของผู้ที่มีอำนาจในยุคสมัยอยุธยาอย่างแน่นอนที่สุด

ข้อสรุปของผู้เขียนสอดคล้องกับข้อสรุปของกำพล จำปาพันธ์ที่ว่า “การครองราชย์สมบัตินั้น มักตกเป็นของบุคคลที่มีอำนาจบารมีทางการเมืองอย่างแท้จริง ซึ่งอาจจะเป็นพระราชโอรส พระอนุชาหรือแม้กระทั่งขุนนางก็ได้ แต่หากผู้ที่ไม่มีอำนาจสูงสุดได้ขึ้นครองราชย์ ก็มักอยู่ในราชบัลลังก์ได้ไม่นานนัก และท้ายที่สุดก็ถูกผู้ที่มีอำนาจมากกว่าปราบดาภิเษกยึดอำนาจขึ้นครองราชย์แทน (กำพล จำปาพันธ์, ๒๕๕๙, หน้า ๑๑๒-๑๑๓) และยังสอดคล้องกับข้อสรุปของคริส เบเคอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร อีกด้วย ซึ่งนักวิชาการทั้งสองท่าน ลงความเห็นไว้ว่า “ในทางปฏิบัติการสืบราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยา ชัดเจนที่ใครมีกำลังพลเข้มแข็งกว่ากัน” (Baker and Pasuk, 2017, page 111) เช่นเดียวกันกับความเห็นของดาเนียร์ เลเชกุล ที่สรุปว่า ตำแหน่งพระราชโอรสองค์โตหรือตำแหน่ง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ที่ดูเหมือนจะถูกตั้งขึ้นมาเพื่อให้เป็นรัชทายาทสืบราชสมบัติในสมัยอยุธยา นั้น ไม่มีความศักดิ์สิทธิ์ในทางปฏิบัติ เพราะในโลกของความเป็นจริง ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของอยุธยาถูกกำหนดด้วย “ความเห็นแก่ตัวอยากเป็นใหญ่ และเมื่อมีกำลังและโอกาสดึงกำลังเข้าชิงราชสมบัติต่อกัน” (ดาเนียร์ เลเชกุล, ๒๕๓๐, หน้า ๔๑)

หรือแม้กระทั่งงานค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ ก็ให้ข้อสรุปไปในทำนองเดียวกันว่า “การสืบราชสมบัติของอยุธยาก็หาได้มีกฎเกณฑ์แน่นอนไม่” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๔๗, หน้า ๑๘๐) และเหตุผลก็คือ “ในแบบฉบับของอยุธยาการมีพระสนมหลายองค์ในระบบผัวเดียวเมียหลาย เกิดปัญหาการแย่งชิงอำนาจในหมู่พระโอรส และธิดา ขึ้นเป็นประจำ” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๔๗, หน้า ๒๑๑)

บทสรุป

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า อำนาจเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาของบุคคลทุกคน เพราะเป็นความสามารถของบุคคลทุกคน เพราะเป็นความสามารถของตนที่จะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งกระทำหรือไม่กระทำตามที่บุคคลนั้นต้องการได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจทางการเมืองที่เป็นความสามารถที่กำหนดและบังคับการใช้สิทธิและหน้าที่อันเป็นความถูกต้องและชอบธรรม โดยที่ผู้ถูกบังคับต้องปฏิบัติตามด้วย

ในเรื่องของทรัพยากรทางการเมือง ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของอำนาจทางการเมืองนั้น นักรัฐศาสตร์แต่ละท่านได้เสนอไว้อย่างหลากหลาย แต่ก็สรุปได้กว้าง ๆ ว่า การได้มาซึ่งอำนาจนั้นจำเป็นต้องมีการสร้างอำนาจและการสร้างอำนาจทางการเมืองจะมีขึ้นได้ก็ต้องมีการสร้างอำนาจ และการสร้างอำนาจทางการเมืองจะมีขึ้นได้ ก็ต้องมีการสร้างทรัพยากรทางการเมือง เพราะทรัพยากรทางการเมืองคือ ที่มาของอำนาจ ดังนั้นผู้ใดจะสร้างอำนาจทางการเมืองมากหรือน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับว่าจะสร้างทรัพยากรทางการเมืองได้มากน้อยเพียงใดด้วย

สำหรับประเด็นเกี่ยวกับทรัพยากรทางการเมืองในสมัยอยุธยาตามที่นำเสนอมาในบทความนี้ ได้แก่ (๑) ความเป็นเชื้อพระวงศ์ (๒) ความเป็นขุนนางชั้นสูง (๓) กำลังไพร่พล และ (๔) ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ซึ่งทรัพยากรทางการเมืองเหล่านี้จะเป็นแรงจูงใจให้เกิดการต่อสู้เพื่อแย่งชิงอำนาจในหมู่ชนชั้นนำสมัยอยุธยาบ้างไม่มากก็น้อย

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (๒๕๑๔). พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.
- _____. (๒๕๕๓). พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา.
- กำพล จำปาพันธ์. (๒๕๕๙). อยุธยา : จากสังคมเมืองท่านานาชาติสู่มรดกโลก. นนทบุรี : มิวเซียมเพรส.
- ควอริช เวลส์. (๒๕๒๗). การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. กาญจนบุรี : ละอองศรี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์ (แปล). กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (๒๕๖๒). ทรัพยากรทางการเมือง. ผู้จัดการออนไลน์ ค้นเมื่อ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒ จาก www.mgonline.com/daily/detail/95500000/9557.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (บรรณาธิการ). (๒๕๔๗). อยุธยา : Discovering Ayutthaya. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ณรงค์ พ่วงพิศ. (๒๕๒๒). “บทความวิเคราะห์ว่าด้วยการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของผู้นำไทยระหว่าง พ.ศ.๑๘๙๓-๒๓๑๐”. วารสารประวัติศาสตร์. ๔ (๒) พฤษภาคม-สิงหาคม : ๑-๓๓.
- ณรงค์ สินสวัสดิ์. (๒๕๓๙). การเมืองไทย : การวิเคราะห์เชิงจิตวิทยา. กรุงเทพฯ : วชิรรินทร์การพิมพ์.
- ดำเนียร เลชะกุล, พลโท. (๒๕๓๐). การสืบสันตติวงศ์สมัยอยุธยา”. ศิลปวัฒนธรรม. ๙ (๒) ธันวาคม : ๓๒-๕๕.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๔๓). การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.
- บุษกร กาญจนจारी. (๒๕๔๔). “ปัญหาการควบคุมกำลังคนและแง่หนึ่งของการเมือง เศรษฐกิจ ในปลายสมัยอยุธยาตอนปลาย” ใน เปลวไฟล้อมลายนาค. หน้า ๑-๓๗. บุษกร กาญจนจारी (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ปรีชา หงส์ไกรเลิศ และคณะ. (๒๕๕๘). สถาบันพระมหากษัตริย์กับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว. (๒๕๒๘). “การศึกษาประวัติศาสตร์แนวทางการอำนาจ” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาหลักและวิธีการศึกษา

ทางรัฐศาสตร์ หน่วยที่ ๑๐. หน้า ๔๕๕-๔๘๘. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว. (๒๕๓๑). **รัฐศาสตร์เชิงประจักษ์. กรุงเทพฯ : ธนวิซซ์การพิมพ์.**

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (๒๕๕๘). **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑. นนทบุรี :**

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

_____. (๒๕๕๙). **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๓. นนทบุรี : สำนักพิมพ์**

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. (๒๕๓๖). **ขุนนางอยุธยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.**

ยีน ชาร์ป. (๒๕๒๙). **อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์และคมสัน หุตะแพทย์ (แปล).**

กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ลิขิต ธีรเวคิน. (๒๕๖๑). “**ความชอบธรรมทางการเมือง (Political Legitimacy) ของผู้ใช้อำนาจรัฐ**” ผู้จัดการ

ออนไลน์ ค้นเมื่อ ๖ ธันวาคม ๒๕๖๑. จาก [www.manager.co.th/Daily/viewnews.aspx?](http://www.manager.co.th/Daily/viewnews.aspx?NewsID=9490000028434)

[NewsID=9490000028434](http://www.manager.co.th/Daily/viewnews.aspx?NewsID=9490000028434)

วรารณ ทินานนท์. (๒๕๒๓). **การคำสาปของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา**

บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิริพร สุขธรรณ. (๒๕๕๓). **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.**

สมสมัย ศรีสุทพรพรรณ. (จิตร ภูมิศักดิ์). (๒๕๖๑). **โฉมหน้าศักดินาไทย. กรุงเทพฯ : ไทยควอลิตี้บุ๊คส์.**

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (๒๕๓๒). **สังคมวิทยาการเมือง. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์.**

สายชล วรรณรัตน์. (๒๕๒๕). “**เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยา**”. วารสารธรรมศาสตร์. ๑๑ (๓)

กันยายน : ๖-๒๗.

สายชล สัตยานุรักษ์. (๒๕๔๖). **พุทธศาสนากับความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา**

โลก (พ.ศ.๒๓๒๕-๒๓๕๒). กรุงเทพฯ : มติชน.

สุจิต บุญบงการ. (๒๕๑๙). “**อำนาจทางการเมืองของผู้นำทหารไทย**” ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์.

รักเมืองไทย เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

สุรวดี ปัดไธสง. (๒๕๓๖). **รายงานการวิจัยเรื่องอำนาจและทรัพยากรทางการเมือง : ศึกษากรณีจอมพล ป. พิบูล**

สงคราม. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. (๒๕๒๗). **สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.๒๕๓๒๕ - ๒๕๑๖. ม.ร.ว.ประกายทอง สิริ**

สุข และพรณี ฉัตรพลรักษ์ (แปล). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อังสนี อุดมพานิชย์. (๒๕๒๓). “**การค้ากับต่างประเทศของอยุธยาในศตวรรษที่ ๑๗**”. วารสารมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๑๐ (๒) เมษายน-มิถุนายน : ๖๑-๘๙.

Baker, Cris and Pasuk Phongpaichit. (2017). **A History of Ayutthaya : Siam in the Early Modern**

World. Cambridge : Cambridge University Press.

Bell, Daniel F. (1973). **The Coming of Post-Industrial Society. New York : Basic Books.**

- Dahl, Robert A. (1969). **“The Concept of Power”** in Roderick Bell, David V. Edwards and Harrison Wagner (eds.). **Political Power : A Reader in Theory and Research**. New York : The Free Press.
- Dahl, Robert A. (1983). **Modern Political Analysis**. New York : Prentice-Hall.
- Illchaman, Warren F. and Uphoff, Norman Thomas. (1974). **The Political Economy of Change**. Berkley : The University of California Press.
- Russell, Bertrand. (1992). **Power : A New Social Analysis**. London : Routledge.
- Schein, Edgar. (1965). **Organization Psychology**. New York : Prentice-Hall.
- Schwarzmantel, John. (1987). **Structure of Power : An Introduction to Politics**. New York : St. Martin’s Press.
- Van Vlit, Jeremias. (1975). **The Short History of the King of Siam**. Bangkok : The Siam Society.
- Wagner, Harrison. (1969). **“The concept of power and the study of politics”** in Roderick Bell, David V. Edwards and Harrison Wagner (eds.). **Political Power : A Reader in Theory and Research**. New York : The Free Press.
- Wrong, Denis H. (1979). **Power : Its Forms, Bases and Uses**. New York : Harper and Row.
- Wyatt, David K. (2003). **Thailand : A Short History**. Chiang Mai : Silkworm Books.